Lozan'ın gizli maddeleri

Mustafa Armağan

Lozan'da ciddi bir istihbarat oyunu oynandığından da haberdar değiliz... Bu ahlaksızca oyunun farkında olmayan Türk tarafı, müzakerelere girip çıkıyorlardı ama telgraflaşmaları kendilerinden önce okumuş rakipleriyle aynı masada oturduklarından bihaberdiler. Zamanın Başbakanı Rauf Orbay, yıllar sonra Londra Büyükelçiliği sırasında bu oyunu öğrenince dehşete düşmüştü.

89 yıl önce bugünlerde Lozan Barış Antlaşması imzalanırken bir Türkiye Cumhuriyeti bulunmuyordu ortada. Malum, görüşmeler başlamadan 1 ay kadar önce saltanatı kaldırarak Osmanlı'yı 'tarihe gömmüştük'. Peki görüşmeleri hangi devlet yürütüyordu? Türkiye Büyük Millet Meclisi Devleti. Ancak burada fazla göze batmayan ufak bir sorun vardı.

307 sayılı kanunla Osmanlı İmparatorluğu'nun inkıraz bulduğu ve TBMM hükümetinin kurulduğu ilan edilmişti edilmesine ama bu yeni devlet henüz uluslararası camia ve Milletler Cemiyeti tarafından tanınmış değildi. Bunun anlamı, henüz tanınmamış bir devlet olarak gidecektik Lozan'a ve ancak orada atacağımız imzayla tanınmamız mümkün olacaktı.

Burada akla şu soru geliyor: Eğer Lozan'da bir anlaşmaya varılamazsa kaybeden kim olacaktı?

İngiltere zaten fiilen işgal etmişti edeceği yerleri. Bu durumun tescilini bekliyordu sadece. Fransızlar da Suriye'yi kapmışlardı. Onlar da 1921'de Ankara'da imzaladıkları geçici İtilafname'nin kalıcı olmasını bekliyorlardı. En büyük mağdur İtalya idi; kelimenin tam anlamıyla hava almışlardı! Ermeniler de, Kürtler de umurlarında değildi İngilizlerin; yeter ki, Sovyetler Birliği Mısır ve Hindistan'dan uzak tutulabilsindi.

19 Şubat 1920 tarihli İngiltere Genelkurmay Başkanı'nın talepnamesinde, vazgeçilebilecek topraklar belirtilmişti zaten. Nitekim bu belgede açıklanan asgari sınır, İngilizlerin Lozan'da bize bıraktıkları topraklarla neredeyse birebir örtüşüyordu. Konunun uzmanı Marian Kent, Lozan'da ortaya çıkan sınırlarımız için şu yorumu yapar: "İroniktir, bu koşullar, neredeyse tamı tamına 1919 başlarında Donanma Bakanlığı'nın desteklediği İngiliz Genelkurmay'ının savunduğu koşullardı." ("Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler", İst. 1999, s. 222; belge Cab. 24/116, CP 2275, ek D, s. 7-8.)

Velhasıl, Lozan'a giderken durumu belirsiz olan yalnız bizdik. Bağımsızlığımızın tanınması gibi temel bir problemimiz vardı. Hukuken tanınmış olan Osmanlı'yı kendi ellerimizle öldürmüştük, yeni kurduğumuz devlet de rüşdünü ispata uğraşacaktı. Lozan görüşmeleri uzadıkça sıkıntıya düşecek olan taraf bizdik.

İngiltere'nin başını çektiği uluslararası camia tarafından tanınmazsak ne olacaktı? Tayvan veya Kıbrıs gibi bir statümüz mü olacaktı?

Görüldüğü gibi Lozan'ın henüz düşünülmemiş, araştırılmamış nice yönleri vardır. 'Lozanologlarımız'ı bir an önce yetiştirmezsek bu kördüğüm böyle sürer gider. Yıllar önce bir sözde 'uzman'ın, üstelik Türk Tarih Kurumu'nun 'bilimsel' dediği bir sempozyumda Lozan'ın maddeleri diye İngilizlerin bize teklif ettikleri müsveddeyi yayınladığını görünce hal-i pür-melalimize acımaktan başka bir şey gelmemişti elimden.

Üstelik Lozan'da ciddi bir istihbarat oyunu oynandığından da haberdar değiliz. Lozan'ın karşı taraftan bilgi çalmaya dönük operasyonları üzerinde duran nadir bir İngilizce araştırmaya göre İngilizler, İstanbul'a yerleştirdikleri özel yetiştirilmiş telgraf çalma ve çözme ekibi sayesinde Türk hükümetinin Lozan'a çektiği telgrafları bizimkilerden önce yakalıyor, çözüyor ve Lozan'daki ekibimizin eline ulaşmadan önce Londra'ya ulaştırıyorlar, gereken emirler verildikten sonra Lozan'da müzakere masasına, bizim elimizdeki kozları bilerek oturuyorlardı. Bir diplomatın dediği gibi bunun, briç masasında karşısındakinin elindeki kartları bilerek oynamaktan farkı yoktu. (K. Jeffrey-A. Sharp, "Lord Curzon and the use of secret intelligence at the Lausanne Conference", The Turkish Yearbook, 1993.)

Bu ahlaksızca oyunun farkında olmayan Türk tarafı, müzakerelere girip çıkıyorlardı ama telgraflaşmaları kendilerinden önce okumuş rakipleriyle aynı masada oturduklarından bihaberdiler. Zamanın Başbakanı Rauf Orbay, yıllar sonra Londra Büyükelçiliği sırasında bu oyunu öğrenince dehşete düşmüştü.

İngiltere, 1. Dünya Savaşı'nın hemen ardından bir Kod ve Şifre Okulu açmış ve mezunların bir kısmını İstanbul'da kurduğu kablosuz dinleme merkezinde istihdam etmiş olması tesadüf değildi.

Curzon ve Rumbold Türk tarafının kafasından nelerin geçtiğini bilerek hareket ediyor ve ortamı germek istediklerinde geriyor, gevşetmek istediklerinde de gevşetiyorlardı. Mesela bir keresinde azınlıklar konusunda Curzon, İsmet Paşa'nın üstüne gidiyor, sıkıştırıyordu. Rumbold onu uyardı:

"İsmet'in ellerinin bu konuda Ankara tarafından bağlanmış olduğunu hissediyorum. Gizli kaynaklardan edindiğim bilgiye göre eğer biz Montagna formülünde ısrar edersek masayı ve konferansı terk edecek. Vatandaşlarımız için bazı garantiler almamız yeterli. Konferans kesilirse bunu kamuoyumuzun anlayışla karşılayıp karşılamayacağından emin değilim."

Curzon bunun üzerine tutumunu değiştirecektir.

İngilizler ele geçirilen telgraflardan şunu da net olarak anlamışlardı: İsmet, Ankara'dakilere oranla uzlaşmaya daha yatkındı ve ılımlı bir tavır sergiliyordu. Ancak Ankara çok sertti. Ne yapsın İsmet!

Gizli Haberalma Servisi (SIS) de bunu doğruluyordu. Haziran 1923'te Rumbold, Curzon'a şöyle yazıyordu: "Malum gizli kaynaklardan edinilen bilgilere dikkat ederseniz İsmet'in kendi hükümetiyle giderek daha büyük bir müşkilat içine girmekte olduğunu görürsünüz."

İngilizler Lozan'da bir başarısızlık veya eli boş dönme halinde Meclis'in delegelerden ve hükümetten hesap soracağını bile tespit etmişlerdi. 30 Ocak 1923'te Rumbold şöyle yazıyordu Henderson'a:

"Kötü bir anlaşmayla geri dönerlerse BMM onları düşürecek, hiçbir şey imzalamadan dönecek olurlarsa bu defa boşu boşuna zaman kaybettirdikleri ve para harcadıkları için suçlanacaklar." Lord Amery ise Curzon'a Türklerin halı satıcılarına benzediğini, tam kapıdan çıkarken müşterinin verdiği fiyata razı oldukları uyarısında bulunuyordu.

Makalenin yazarları Jeffrey ve Sharp, Lozan'ın, 1. Dünya Savaşı'nı bitiren antlaşmaların en uzun ömürlüsü olusunu, İngiliz gizli haberalma servisinin bir başarısı olarak değerlendiriyor. Onların gayreti sayesindedir ki, İngilizler, Türk tarafının elindeki kozları ve tezleri önceden öğrenmiş ve sonuçta ortaya "gerçekçi" bir antlaşma metni çıkmıştır.

Lozan'ın gizli maddelerini araştıran amatör meraklılar bu 'gizli' istihbaratla uğraşsalar daha hayırlı bir iş yapmış olurlar bence.

8 ASIRLIK CAMİ GEÇMİŞİ BUGÜNE TAŞIYOR

HABER ve FOTOĞRAF EŞREF AKGÜN

Malatya'nın merkez ilçesi Battalgazi'de yaklaşık 8 asırdır kullanılan tarihi Ulu Cami, Selçuklu mirasını günümüze taşıyor. 1224'te Anadolu Selçuklu Hükümdarı I. Alaeddin Keykubat döneminde yaptırılan cami, Büyük Selçuklu Deveti'nin İran'daki cami geleneğinin Anaddu'daki yansımasının ilk örneği. 5 yıl önce restore edilen cami, dört eyvanlı yapısıyla dikkat çekiyor. Ulu Cami imamı Sait Uçar, 3 bin metrekarelik alan üzerinde kurulu caminin yazlık ve kışlık bölümlerinin bulunduğunu, kible bölümündeki Şahabiyye-i Kübra Medresesi'nin dönemin ilk üniversitesi olma özelliğini taşıdığını ifade ediyor.

Ulu Camii külliye içinde yer alıyor. Selçuklu geleneğini temsil eden ilk eser olarak büyük önemi bulunan külliyenin büyük bir kısmı üç kez yenileme çalışması yapılmasına rağmen günümüze kadar ulaşamamış. Külliyenin cami kısmı en son 2007'de Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nce tekrar restore edilerek tarihe kazandırılır. Avlusu, eyvanı, mihrap önü, tuğla kubbesi, çini işlemeleri ve taş duvarlarındaki ince işçiliği bakımından zengin olan caminin minberi Ankara Etnografya Müzesi'nde sergileniyor. Sait Uçar, geçmişte Ulu Camii'nin çevresindeki camilerde bulunan 5 minarenin arasında kalan güvenlikli bir külliye olduğunu dile getiriyor. Külliyede mimarların da yetiştirildiğini ve bu mimarların Anadolu'ya dağılarak Sivas ve Konya'daki birçok tarihi ve ihtişamlı yapıyı inşa ettiklerini dile getiren Uçar, bu külliyeyi günümüze tam olarak kazandırabilmek için Şahabiyye-i Kübra Medresesi'nin bulunduğu yerde kazı çalışmalarının yapıldığını kaydediyor.

Ulu Cami'nin kubbesinin ortasında Mühr-i Süleyman yer alıyor. Uçar, iç içe geçmiş üçgenlerden oluşan Mühr-i Süleyman'ın içinde kufi hat sanatıyla 6 tane Hz. Muhammed (sas) ismi yazıyor. 3 bin kişi kapasiteli caminin kentin en büyük ibadethanesi olduğunu bildiren Uçar, Ulu Cami'nin bazı mimari özellikleri nedeniyle Anadolu'daki diğer tarihi camilere göre farklılık gösterdiğini anlatıyor: "Cami, mihrap üstünde inşa edilen kubbe nedeniyle Anadolu'daki diğer tarihi camilerden farklıdır. Bunun bir örneği sadece İran'ın İsfahan Camii'nde görülmektedir. Ayrıca kubbeye bitişik eyvan, eyvana bitişik avlu vardır. Caminin çevresinde pencere bulunmamaktadır. Aydınlatma ve havalandırma avlu ile sağlanmış. Cami 1800'lü yılların sonuna doğru bir deprem nedeniyle zarar görmüş. Bunun üzerine dönemin padişahı 2. Abdülhamit ödenek göndererek onarıyor. Mihrap üzerine Osmanlı tuğrası konmuştur. Kubbesinde Fetih Suresi'nin ilk 5 ayeti nakşedilmiştir."

Anadolu'ya ışık saçan birçok ilim adamı da burada yetişmiş. Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin de bu medresede eğitim görmüş, eğitimini tamamladıktan sonra da 4 yıl burada görev yapmış. Aynı zamanda Muhyiddin ibn-i Arabi'nin de bu medresede 8 yıl hocalık yaptığı biliniyor.

İZÜ - İSMAİL KARA TÜRKİYE'DE DİNİ HAYAT ARŞİVİ